

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І.МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

МІРОШНИЧЕНКО ГАЛИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ
ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ /ІСТОРИКО-
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ/

23.00.01 - теорія та історія політичної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса - 1993

ДВ 27.246

Роботу виконано на кафедрі політології Київського університету ім. Т.Г.Шевченка

Науковий керівник: доктор філософських наук,
професор Касьян В.І.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор Осіпчук Ю.В.
доктор філософських наук,
професор Балабаша З.В.

Провідна установа: Київський державний економічний університет

Заквіт відбудеться 21. травня 1993 року
о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.068.24.12
з політичних наук при Одеському державному університеті ім. І.І. Мечникова
за адресою: 270106, м.Одеса - 8, вул.Генуезька, 22.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського державного
університету ім. І.І. Мечникова.

Автореферат розіслано 21. травня 1993 р.

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ РАДИ,
ДОЦЕНТ

А.І. СКРИПНИК

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00803000 (В)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження питання постановки та рішення проблеми соціальної справедливості в історії громадсько-політичної думки висовується на перший план у зв'язку з тими переломними процесами, які відбуваються в даний час в житті нашого суспільства. Нині Україна переживає період становлення демократичної держави. Йде активний пошук оптимального варіанту взаємодії політичних і економічних структур. Як домогтися розумного поєднання дій державних структур з політичною та економічною самодіяльністю мас? З яких же принципів підходити до будівництва національно-державних утворень? Щоб відповісти на ці, а також інші питання, політики повинні оволодіти сучасною соціальною теорією, забезпечити в своїй діяльності пріоритет соціальних, гуманістичних цінностей змістовного життя, солідарності, соціальної справедливості.

З іншого боку, розвиток наукових знань вимагає переосмислення вирішення проблеми соціальної справедливості, поданому в політичному вченні марксизму, передбачає в рамках аналізу даної проблеми звернення до інших напрямків громадсько-політичної думки. Претензія марксизму на повне та остаточне пояснення механізмів соціально-економічного розвитку людського суспільства часто-густо веде до ігнорування теоретичних досягнень, отриманих на немарксистській методологічній основі. Практично поза аналізом залишалось до останнього часу також питання критичного сприймання соціально-політичного вчення марксизму як джерела розвитку сучасних буржуазних концепцій, в яких головне місце відводиться таким загальнолюдським цінностям як свобода, рівність, справедливість, гарантія прав людини.

В історії громадсько-політичної думки поняття "справедливість" і "несправедливість" або були зв'язані з реальними суспільними відносинами, або уявляли собою ідеалізацію їх попереднього розвитку, але завжди несли в собі оцінку людської діяльності з позицій історично сформованого ідеалу організації соціального життя. Сучасна соціальна політика, орієнтована на формування ринкових відношень, побудова правової держави, в якій забезпечувались і гарантувались би права громадян, знаходиться в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних соціологів і політологів. Більшість аспектів цієї політики піддаються оцінці з точки зору соціальної справедливості. Це, в основному, аспекти оптимального поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості, рівності і нерівності в

розвитку демократичних форм правління, владних функцій держави, прав та обов'язків громадян. Таким чином соціальна справедливість стає елементом реальної політики, яка направлена на стабілізацію життя суспільства.

Стан розробки проблеми. Слід відзначити, що на протязі багатьох років в нашій країні проблема соціальної справедливості не розроблялась. Питання соціальної справедливості не могли підніматись в роки масових репресій, а також в умовах тоталітарної системи з її жорсткими адміністративними методами управління. В роки застою в багатьох працях поняття соціалізму та справедливості апологетично ототожнювались, використовувались для виправдання правління "єдиної народної партії".

До середини вісімдесятих років в основному домінували етичні / Л.М.Архангельський /1963/; О.Г.Дробницький /1977/; Г.Д.Бандаєладзе /1979/; В.І.Іванов /1988/ / та економічні / В.З.Роговін /1986/; Т.В.Рапштейн /1983/; Т.З.Заславська /1986, 1992/; Л.Е.Кунельський /1990/ / підходи до визначення поняття соціальної справедливості; соціальна справедливість розглядалась також як елемент правової регуляції / Г.В.Мальцев /1977/; Є.В.Аграновська /1990/ /. У 1989 році на доцільність соціологічного дослідження проблеми вказує в докторській дисертації "Уявлення про соціальну справедливість та механізм її здійснення в сучасному радянському суспільстві" С.І.Григор'єв. Загально-теоретичний, філософський підхід до аналізу соціальної справедливості поданий в роботах З.О.Бербешкіної, В.С.Пазенки, О.Н.Крутової, В.Є.Давидовича, Г.К.Єрмоліної, Р.Є.Боракб'євського, В.А.Печенева, А.С.Новакова. Більшість визначень характеризують справедливість як "міру", "норму", "оцінку", як явище суспільної свідомості, як "міру рівності та нерівності" /В.З.Роговін /1986/ /, як "об'єктивну якість реальних відношень" / А.П.Бутенко /1988/ / як "сукупність розподільних відношень" / Є.П.Корчагіна /1989/, як міру віддачі та вимог, як права і блага особистості або соціальної спільності, як міру вимогливості суспільства до особистості, як "правомірна основа оцінки економічних, політичних та правових явищ дійсності та вчинків людей / а також їх самооцінки / з позицій певного класу чи суспільства" / З.А.Бербешкіна /1990//. Соціальна справедливість досліджувалась і в зв'язку з суспільним ідеалом, в якому вона характеризує таку його особливість " як спрямованість в майбутнє" /Ю.В.Осічнюк/1981//, обумовлюючи принципи і цілі соціальної політики і діяльності /Давідовіч В.Є. /1989/.

Не в повній мірі розроблено соціально-політичний аспект проблеми. Проблема розроблялась в курсі наукового комунізму, теорії соціалізму та в основному зводилась до аналізу соціалістичних суспільних відносин. У зв'язку з цим можна назвати роботи А.П.Бутенко, Ф.В.Боровика, Є.М.Зуйкової. Окремі аспекти вирішення проблеми соціальної справедливості і рівності в історії політичної думки висвітлені Н.С.Назаровою /1991/; критичний аналіз ідеї справедливості в ідеології соціального глобалізму був здійснений З.В.Балабасовою /1989/. До числа сучасних західних дослідників, які комплексно вивчають дану проблему та результатами досліджень яких користувався автор, можна віднести П.М'ю /Дублін, Ірландія/, Г.Кoen /Оксфорд, Англія/, Дж. Роулс /США/, Д.Белл /США/, Р.Дарендорф /Німеччина/, Ц.Василева /Болгарія/, З.Морецька /Польща/.

Між іншим, ціла низка важливих питань, зв'язаних з механізмом реалізації соціальної справедливості, залишаються дискусійними. Прикладом цього може служити полеміка з питання реалізації принципу справедливості в соціальній політиці між В.З.Роговіним та Г.С.Лисичкіним, яка розгорнулась на сторінках журналу "Дружба народів" /1988; № 1, № 10/. Недостатньо також осмислено процес виявлення справедливості на рівні політичної діяльності.

Основна мета дисертаційного дослідження – аналіз процесу постановки та рішення проблеми соціальної справедливості в історії суспільно-політичної думки. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких задач:

– проаналізувати генезис ідеї соціальної справедливості в історії суспільно-політичної думки, починаючи з епохи античності до першої половини XIX століття; систематизувати основні напрямки в рішенні проблеми соціальної справедливості;

– висвітлити основні етапи розвитку марксистської концепції соціальної справедливості, показати зв'язок рішення проблеми соціальної справедливості з філософським та політичним вченням К.Маркса та Ф.Енгельса;

– розглянути підходи до рішення проблеми соціальної справедливості, подані в працях сучасних вітчизняних та зарубіжних політологів;

– на основі аналізу історії даного питання показати специфіку механізму дії соціальної справедливості як оціночної категорії, її зв'язок з категоріями влади та права.

Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи склали наукові статті та монографії вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми соціальної справедливості. В процесі дослідження автор широко використовував метод системного підходу та принцип історизму. Як джерела були використані роботи давньогрецьких мислителів /Платон, Арістотель/, просвітителів ХУП-ХУШ віків, представників утопічного соціалізму, К.Маркса та Ф.Енгельса, російських та українських мислителів кінця ХІХ- початку ХХ віків, сучасні програмні документи деяких соціал-демократичних партій. Емпіричну базу досліджень склали матеріали соціологічного опитування, проведеного в 1988 році соціологічною групою АОН при ЦК КПРС разом з кафедрою філософії Запорізького медичного інституту на підприємствах та в організаціях м.Запоріжжя, Запорізької області.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається такими моментами:

1/ проаналізовані основні етапи генезису ідеї соціальної справедливості в історії домарксистської суспільно-політичної думки; запропонована основа для систематизації концепції соціальної справедливості цього періоду;

2/ визначені зв'язок концепції соціальної справедливості К.Маркса та Ф.Енгельса з політичною теорією марксизму; критично висвітлені як позитивні, так і негативні сторони цієї концепції;

3/ показані основні шляхи вирішення проблеми соціальної справедливості в різноманітних соціально-політичних доктринах сучасності;

4/ запропонована теоретична модель дії механізму соціальної справедливості як оціночної категорії, основна функція якої у сфері політичних відношень складається в легітимації влади.

На захист виносяться такі положення:

- своїм корінням проблема справедливості сягає в історію виникнення приватної власності та формування класових державних структур, ідеологічну легітимацію яких повинно було дати рішення цієї проблеми; з появою буржуазної приватної власності проблема соціальної справедливості розглядається через поняття "рівності - нерівності"; критичний напрямок суспільно-політичної думки подано егалітарними концепціями, апологетичний - "теоріями нерівності" /справедливим є суспільство, в якому зберігається соціальна нерівність людей/; егалітарні концепції передбачали два політичні шляхи досягнення соціальної справедливості: через перерозподіл власності - дистрибутивні теорії, через усупільнення власності -

теорії "зрівнювального комунізму";

- теоретичним досягненням марксизму є виявлення соціально-економічної основи несправедливості - відчуження праці, що визначається існуючою системою суспільних відносин; але зведення проблеми справедливості до питання доцільності в даній системі суспільних відносин, суспільного виробництва означало зближення з позиціями утилітаризму, яке проявляється в політичній доктрині К.Маркса та Ф.Енгельса 40-50 років XIX століття;

- сучасна буржуазна суспільно-політична думка подана двома напрямками: ліберальним та неоконсервативним; лейтмотивом вирішення проблеми соціальної справедливості ліберальним напрямком є положення про необхідність переходу від "рівності можливостей" до "рівності результатів" з державним регулюванням соціального розшарування; неоконсервативні концепції передбачають збереження соціальної нерівності як основної умови справедливого суспільства;

- поняття "справедливість" є багатоплановим, що обумовлено, з одного боку, використанням його як оціночної категорії /емпіричний рівень/ і, з іншого боку, включенням його в характеристику суспільно-політичного ідеалу /теоретичний рівень/; як сторона суспільно-політичного ідеалу справедливість виступає як "ідіологема", тобто як теоретична конструкція, яка призначена не стільки для пояснення реального суспільного життя, скільки в якості опису своєрідного "вектора" суспільного розвитку, що передбачає таку модель суспільства, яка принципово не може бути реалізована в дійсності;

- як оціночна категорія поняття "соціальна справедливість" діє в деякому інтервалі реалізації суспільних відносин, межі якого визначаються, з одного боку, "формальною рівністю", з іншого боку, - "реальною нерівністю"; соціально-політична функція справедливості як оціночна категорія полягає в репрезентації стану стабільності суспільства: нормального чи критичного, коли реалізація суспільних відносин виходить за межі цього "інтервалу".

Практична значимість дослідження полягає в прирощенні знань, які необхідні для більш ефективною організації діяльності політичних інститутів. Отримані висновки уточнюють сучасне уявлення про політику, розвиток держави, права та можуть бути використані в подальшій науково-практичній розробці основних напрямків соціальної політики. Положення дисертаційної роботи можуть бути використані при розробці та читанні курсу політології, спец. курсів з

політичної теорії марксизму, з питань теорії та історії політичних знань.

Апробація дослідження. Робота обговорювалась на теоретичних семінарах кафедри філософії та політології Запорізького медичного Інституту, на кафедрі політології Інституту підвищення кваліфікації при Київському держуніверситеті. Основні положення та результати дослідження лягли в основу виступу автора на обласній науково-практичній конференції "Естетична свідомість як фактор соціального прискорення" /Запоріжжя, 22-24 вересня 1988р./, Всесоюзній науково-практичній конференції "Суспільна свідомість і підвищення її ролі в прискоренні соціально-економічного розвитку країни" /Кривий Ріг, 5-7 квітня 1988р./, Всесоюзній науково-практичній конференції "Актуальні проблеми наукового комунізму в умовах реальностей сучасного світу" /Київ, 30 травня - 1 червня 1989р./, Республіканській науково-практичній конференції "Тенденції та фактори удосконалення соціальної структури радянського суспільства в умовах перебудови" /Краматорськ, травень 1990р./, науково-методичної конференції "Актуальні проблеми історії України та методика її викладання" /Запоріжжя, 21-22 травня 1992р./. Основні положення дослідження викладені у восьми публікаціях.

Структура дисертаційної роботи була обумовлена сформульованими вище задачами; вона складається із вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури.

П. Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, характеризується ступінь її розробленості, визначені методологічні основи, сформульовані мета та основні задачі дослідження, розкривається наукова новизна та практична значимість отриманих результатів.

В першому розділі - "Модифікації ідеї справедливості в історії суспільно-політичної думки" - подано аналіз розвитку уявлень про справедливість, починаючи з епохи античності до першої половини XIX століття. Античні мислителі розглядали справедливість перш за все як узагальнену етичну характеристику суб'єкта. Ще у вченні Платона про "кастову справедливість" це поняття набуває соціально-політичного статусу: його концепція "Ідеальної держави" передбачала станово-кастове розділення праці і встановлення рівності між кастами - це порушення справедливості. Соціально-політичний

аспект справедливості знаходить свій подальший розвиток у Арістотеля, згідно з яким "поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, так як право, що є мірилом справедливості, є регулюючою нормою політичного спілкування". Та в "Нікомаховій етиці" він вказує на залежність поняття справедливості від форми права, державного устрою, підкреслюючи при цьому, що справжня справедливість завжди повинна знаходити "середину", і справедливим є той державний устрій, в якому панує справедливість. Оскільки найбільш близькою до ідеальної Арістотель вважав аристократичну форму державного устрою, то це означало, що справедливим є таке класово-диференційоване суспільство, в якому користування благами всього суспільства вважалось перевагою визначеної частини заможних громадян.

Християнська ідеологія знаходить ідеал справедливого у Бога. Автор відзначає, що всі релігійні концепції соціальної справедливості базуються на вірі в харизматичних вождів / Христос - у християнстві, Мухаммед - в Ісламі, Мойсей - в іудаїзмі/. Сучасна православна церква справедливість трактує як "відплачуюча по заслугах". В історичному процесі вчення християнства про справедливість поступово конкретизувалось у правову систему держави, а церква епохи феодалізму надала цій системі ореолу святості.

Але вже на етапі ранньої класової боротьби з'являється буржеська та селянсько-плебейська ересь, що виражалась у вимогах "дешевої церкви" та "християнської рівності". Однак встановлення "володарювання розуму" та "вічної справедливості" на практиці трансформувалось у вимогу "рівності прав" і "рівності можливостей" що і було реалізовано в ході буржуазної революції. Епоха буржуазних революцій продемонструвала також обмеженість уявлень про справедливість як юридичну, політичну рівність, показавши, що формальна рівність товаровласників, рівноправно купуючих та продаючих на ринку товару, це не є соціальна рівність.

Подальший розвиток ідей соціальної справедливості віднині відбувається в умовах боротьби з проявами несправедливості приватної власності, яка загострилась в період первинного накопичення капіталу. Ці моменти, на думку автора, найбільш яскраво відбиті в політичному вченні Ж.Ж.Руссо, Г.В.Маблі, В.Годвіна.

Поряд з політико-правовими теоріями справедливості широкого розповсюдження набуло розуміння справедливості як моральної категорії. Т.Гоббс в "Левіафані" висовує вимогу "справедливості,

неупередженості, скромності, милосердя", які виступають як природний закон моральності. Морально-практичний, категоричний імператив І.Канта поширюється і на сферу політики, яка повинна здійснюватися виходячи із міркувань розсудливості, доцільності.

Далі, як показує автор, розвиток теоретичної думки по даній проблемі здійснюється в двох напрямках. Для першого з них властиве створення різноманітних теорій та вчень, в основі яких лежать принципи дистрибутивної справедливості: можливість та необхідність перерозподілу власності. Ідеї дистрибутивної справедливості були розвинуті в середині ХІХ століття в працях П.Ж.Прудона та Т.Скідмора, які мали великий вплив на американську соціологічну думку. Автор підкреслює, що всі теорії і концепції дистрибутивної справедливості переважно зводять проблему до рівності, тому всі вони є основою різноманітних егалітарних концепцій.

Другий напрямок був зв'язаний з пролетарським рухом ХІХ - початку ХХ століття. Це ряд теорій і концепцій про майбутнє соціалістичне суспільство, заснованого на принципі "зрівнювального комунізму" /теорії Т.Дезамі, Е.Кабе, В.Вейтлінга, а також ідеї російського народництва/. Автор аналізує дискусії цього періоду як між різними напрямками егалітаризму, так і між представниками егалітарних поглядів /Бугле/ і представниками "теорії нерівності" /В.Х.Меллок і інші/. З точки зору останніх, справедливе уурядкування суспільства можливе тільки на принципі "нерівності", відповідно справжній природі людини. Оцінюючи цю дискусію, автор зазначає, що представники "теорії нерівності", справедливо критикуючи егалітаризм з деяких питань, відкинули і позитивні моменти егалітарних поглядів, наприклад, ідею політичної рівності. Сама спроба вирішення проблеми соціальної справедливості через поняття "рівності" і "нерівності" не могла бути успішною, тому що ігнорувалось багатство соціальних зв'язків і основна увага надавалась розподіловальним відношенням.

Зовсім інший підхід при розгляді питання "справедливість" простежується в творах представників французького утопічного соціалізму К.А.Сен-Сімона, Ш.Фур'є та англійського мислителя Р.Оуена. Аналізуючи їх філософські та політичні погляди, автор робить висновок, що в центрі уваги тут знаходиться особистість: розвиток творчих, інтелектуальних здібностей людини, проблема свободи. Вперше акцент характеристики "справедливого суспільства" зміщується з проблеми рівності і моральних аспектів до проблеми

свободи і гуманізму.

В другому розділі - "Основи марксистського вчення про соціальну справедливість" - автор, на основі вивчення ранніх праць К.Маркса, приходять до висновку, що ранній марксизм, підхопивши естафету утопічного соціалізму, розглядає рішення проблеми соціальної справедливості з позицій загальнолюдського, абстрактного гуманізму. Тут людина знаходиться в центрі всього розглянутого і постає в сплетінні всієї сукупності своїх складних відношень як з природою, так і з суспільством.

На думку автора, в розвитку марксизму необхідно виділити декілька етапів осмислення проблеми справедливості:

1/ фіксація протиріч в соціальному житті через розуміння особистих і загальних інтересів. Вперше формулюються такі категорії як "бюрократична ієрархія", "державний формалізм", "політична несправедливість";

2/ від емпіричного рівня дослідження через критику політико-правової концепції Гегеля до теоретичного. Цей напрямок завершується висновком про те, що в основі політичних форм свідомості лежать матеріальні інтереси і що основи "політичної несправедливості" необхідно шукати в економічних відношеннях. Головна мета досліджень К.Маркса і Ф.Енгельса - пошук причин несправедливих відношень до людини у взаємозв'язку власності та державних організацій суспільства;

3/ розгляд механізму діяльності "метафізичної держави" дозволило Марксу наповнити поняття соціальної справедливості більш конкретним змістом. Це відбилось в розробці шляхів перетворення соціального життя. Дане питання привело Маркса до проблеми детально розглянути процес діяльності особистості, процес праці; адже саме в праці відбувається залучення людини до матеріальних і духовних цінностей, формуються духовно-моральні ідеали.

В марксистській категорії "праця" сфокусована загальна і необхідна умова буття людини. Тому виявлення людини в труді і забезпечення людини працею можуть бути важливими моментами в структурі поняття "справедливість суспільних відносин". Із аналізу відчуження праці Маркс приходять до висновку, що відчуженню протистоїть свобода, самодіяльність; в результаті "відчуження" і "справедливість" - дві протилежні категорії. Маркс розглядав справедливість як історично конкретну категорію, соціально-політичний зміст якої відбиває в собі рівень суспільного виробництва,

характер відношень власності, та й всієї системи суспільних відносин. Характеристика праці, в процесі якої розкриваються суттєві сили людини, аналіз власності, яка безпосередньо зв'язана з мотивацією трудової діяльності, знаходяться в центрі уваги Маркса і Енгельса при аналізі нового комуністичного суспільства.

Історія розвитку радянського суспільства, відзначає автор, — це історія становлення і розвитку тоталітарної системи, при якій відбулося повне відчуження широких народних мас від здійснення політичної влади, від управління соціально-економічними процесами, в результаті чого ми маємо політичну неграмотність населення. Тобто, в сфері політичних відносин соціальний механізм функціонування "розвиненого соціалізму" не відповідав сформульованим К.Марксом умовам. Про це засвідчують і дані соціологічного дослідження, що приводяться з участю автора. Не випадково багато дослідників, аналізуючи тривалий етап розвитку радянського суспільства, назвали його "казарменим соціалізмом", "зрівняльним соціалізмом", "передісторією соціалізму".

З констатації того факту, що суспільно-політичні системи колишнього СРСР та країн Східної Європи не відповідали ідеї соціалізму, подекуди роблять два діаметрально протилежних висновки. Перший з них зводиться до заперечення статусу наукової істини теорії революційного переходу від капіталістичного суспільно-економічного устрою до комуністичного; при другому — не заперечується істинність самої теорії, а акцент робиться на невідповідності здійснюваної політики теоретичним положенням марксизму. Автор вважає за потрібне відзначити, що у класиків марксизму відсутній детально розроблений проєкт майбутнього соціалістичного і комуністичного суспільства. В своїх теоретичних положеннях основоположникам марксизму не вдалося уникнути утопізму. Цей утопізм виявляється, перш за все, у невинуватому спростуванні деяких явищ соціально-політичного життя, зокрема ролі держави в історії суспільства, в перебільшенні ролі класового на шкоду загальнолюдського і, як результат, наділення пролетаріату характеристиками "нової месії". З цієї точки зору цілком закономірно, вважає автор, ствердження М.Б.Бердяєва, що "марксизм не є тільки наука і політика, але є також віра, релігія. І на цьому заснована його сила".

Між іншим, в трактування поняття "соціальна справедливість" основоположниками марксизму були внесені нові моменти, яких не знала попередня суспільно-політична думка.

Першим і найсуттєвішим моментом є прагнення К.Маркса і Ф.Енгельса поставити обговорення проблеми справедливості на наукову, теоретичну основу, позбавити зміст цього поняття від заідеологізованих нашарувань.

Другим суттєвим моментом у вирішенні проблеми соціальної справедливості в марксизмі є те, що була здійснена спроба перейти від вияву загальної формули справедливості до теоретичної розробки питань практичної реалізації соціально-справедливого устрою суспільства і вияв конкретних умов реалізації соціальної справедливості. З аналізу характеру праці в умовах панування приватної власності основоположниками марксизму був зроблений висновок, що подальше просування на шляху соціального прогресу, досягнення ідеалу соціальної справедливості можливе тільки через зняття відчуженого характеру праці.

Сімдесятилітня практика побудови соціалізму показала, підкреслює автор, що зовнішня, вимучена ліквідація приватної власності, результатом чого може бути тільки "грубий, казарменний комунізм" /за термінологією К.Маркса/, не тільки не наближає до ідеалу соціальної справедливості, а, навпаки, віддаляє від нього, оскільки веде до нівелювання особистості, заперечення світу культури, цивілізації.

Третій розділ - "Проблема соціальної справедливості в сучасній політичній науці" - автор починає з аналізу розуміння проблеми справедливості в сучасній соціалістичній літературі, з аналізу програмних документів соціал-демократичних партій. Аналізуючи основні положення програм соціалістичних партій Німеччини, Швеції і Франції, він приходять до таких висновків.

По-перше, в порівнянні з класичним марксизмом, в соціалістичних програмах зміщуються акценти в розумінні справедливого суспільства з питань приватної власності, держави, влади. Головним признається забезпечення умов для особистої участі громадян в економічному, соціальному, політичному житті за допомогою приватної власності, ринку, підприємництва, державного планування. По-друге, переглядаються функції держави і господарства, економіки в цілому. Держава повинна забезпечувати та гарантувати свободу економіки, займаючись тільки загальним плануванням економічного розвитку; вона покликана забезпечувати кожному свободу в підприємницькій діяльності. По-третьє, програми орієнтовані не на подолання класової держави, а на досягнення соціальної стабільності /ліквідація

професіональних пільг, справедливий розподіл суспільного багатства, введення майнових квот/.

Питання класичного марксизму про основні шляхи наближення до суспільства справедливості знаходиться в центрі уваги не тільки політологів-практиків, але й політологів-теоретиків. Так, наприклад ці питання на протязі багатьох років були предметом дискусій між М.М'ю /Дублін, Ірландія/ і Г.Коеном /Оксфорд, Англія/. Автор вважає, що суть дискусії полягала у виясненні питання про те, чи була обгрунтованою марксистська критика капіталістичного суспільства як несправедливого і в якійсь мірі розуміння "несправедливості" виявилась в концепції майбутнього суспільства.

З середини ХХ століття в західній суспільно-політичній думці чітко проявляються два напрямки у вирішенні проблеми соціальної справедливості: неоконсерватизм і неолібералізм. Автор вважає, що сучасні теорії неолібералізму /представники: Дж.Роулс, Г.Генс, К.Дженкінс, Р.Дарендорф/ спадково зв'язані з розроблюваною Пітиримом Сорокіним ліберальної теорії справедливості. У статті "Проблеми соціальної рівності та соціалізм" /1917/ П.Сорокін розглядає зміст формули справедливості як "рівність по заслугах" і приходить до висновку, що поруч з рівномірним розподілом економічних благ суспільство повинно прагнути до рівномірного розподілу знань, моральних і правових благ.

Неоліберальним теоріям справедливості протистроїть неоконсервативний напрямок, основу якого складають меритократичні теорії. Один з представників цього напрямку Д.Белл вважає, що, наприклад, теорія Дж.Роулса не може бути реалізована в умовах сучасних політичних форм капіталу. Політичний зміст концепції Белла зводиться до того, що держава не повинна займатись перерозподілом прибутків, оскільки це призведе до зниження економічної ефективності. Нерівність у прибутках необхідно розглядати як данність і створювати всі необхідні умови для просування по державних і політичних сходинках "елітарної" групи суспільства. В оцінці неоліберальних /в особі Дж.Роулса/ і неоконсервативних /в особі Д.Белла/ концепцій справедливості автор згодний з А.К.Оганесяном, який зазначив, що в обох концепціях несправедливість і нерівність постають як органічні частини справедливого суспільного устрою.

Теоріям Дж. Роулса і Д.Белла протистоять концепції справедливості, основані на понятті "права людини".

В якості предтечі цього підходу до вирішення проблеми соціальної справедливості автор розглядає погляди теоретика держави і права початку століття Б.А.Кістяковського. Якщо традиційно правознавці розуміли справедливість як дотримання законності, то Кістяковський фіксує ту обставину, що дотримання законності може вести до несправедливості. Розглядаючи право як соціальне явище, він відзначає суперечливий характер правової дійсності. З одного боку, правова дійсність складається із системи норм та призначень, джерелом яких є державні інститути / так зване "писане право" / і, з іншого боку, правовий порядок організовується за допомогою самого народу / "право народне" /. Може виникнути ситуація, коли правова дійсність має самостійне значення поряд з правовим порядком. "Народне право" відхилила норму "писаного права" як несправедливу. Для Кістяковського поняття "справедливість" визначено через поняття належного в політичному, правовому устрою суспільства; справедливість розглядається як категорія, подана поза залежності від категорії необхідності, як етична надіндивідуальна категорія.

Але в теоретичних побудовах Кістяковського автор схиляється не перед цією характеристикою справедливості як індивідуального суспільного ідеалу, а його спроба включити це поняття у вирішення протиріччя між "писаним" / формальним правом / і "правом народним". Справедливість характеризує рівноважену правову ситуацію; вона поєднується з формальною рівністю і правом, щоб у необхідних випадках зрівняти і застосувати єдине право до всіх членів суспільства / так названа "процесуальна справедливість" /. Але формалізація справедливості виключає багатство та чисельність конкретних суспільних зв'язків, і тому політичні, правові інститути, втілюючи формальне право, не завжди можуть реалізувати груповий або всебічний інтерес. І якщо при соціалізмі в правовій науці вважалось, що право підпорядковано політиці, яка орієнтувалася на класові інтереси, то Кістяковський підкреслює пріоритет права над політикою. Розділяючи в цьому питанні точку зору Кістяковського, автор не може погодитись з Г.В.Мальцевим, який вважає, що справедливість виступає як така організація обмінних і розподільних відносин, яка забезпечує їх реалізацію у відповідності з соціально-економічною природою суспільства.

В новому аспекті подана теорія соціальної справедливості в національно-політичних доктринах і концепціях. Особливо популярне це вчення в даний час, в умовах відродження нації, національних культур. В межах руху за національну незалежність в республіках бывшего СРСР проблема національного розглядається в контексті руху за стабільність і справедливість. Необхідно зазначити, підкреслює автор, що така постановка питання не є абсолютно новою, а має своє глибоке коріння і різноманітні варіанти вирішення. Особливо яскраво прослідковується ця тенденція в історії політичної думки України, де боротьба за національну суверенність та незалежність поєднувались з боротьбою за соціальні і політичні права громадян і ототожнювалась з боротьбою за соціальну справедливість. Ця тенденція особливо яскраво виражена, як показує автор, в працях М.П. Драгоманова, С.А. Подолинського, О.С. Терлецького, В.К. Винниченка, які виступали проти гіпертрофованого національного на шкоду соціальному розвитку.

В кінці розділу автор вказує на необхідність розрізнення двох рівней в аналізі категорії "соціальна справедливість", дає теоретичну модель дії механізму соціальної справедливості як оцінюваної категорії, соціально-політична функція якої є в репрезентації стану стабільності суспільства.

У висновку дисертації автор підводить підсумки дослідження, сумує основні висновки і оцінки, а також визначає деякі актуальні напрямки подальшої розробки проблеми.

Основні положення дисертації відбиті в наступних публікаціях:

1. Социальная справедливость как сущностная сторона эстетического идеала // Эстетическое сознание как фактор социального ускорения. Тезисы докладов к предстоящей областной конференции. - Запорожье, 1988. - С. 43-44.

2. Реализация принципа социальной справедливости - основа коммунистического воспитания трудящихся // Общественное сознание и перестройка / Материалы научно-практической конференции в городе Кривом Роге, 5-7 апреля 1988 года /.- М., 1988. -С. 253-255.

3. Социальная справедливость как качественная характеристика социалистических общественных отношений // Человек в системе социалистических общественных отношений. Тезисы докладов и вы-

ступлений на Всесоюзной научно-теоретической конференции "Актуальные проблемы научного коммунизма в условиях реальностей современного мира". Киев, 30 мая - 1 июня 1989 г. Секция 3. - К.: КГУ, 1989. - С.36-38 / в соавт./.

4. Социальная справедливость: к самоутверждению личности через преодоление отчуждения труда// Актуальные вопросы теории и методики воспитания подрастающего поколения. Сборник научных трудов. Выпуск 3. - Запорожье: Изд-во АПН СССР, 1990. - С.69-74.

5. Социальная справедливость - основа активизации человеческого фактора// Перестройка и развитие социальной активности молодежи. Сборник статей. Выпуск 2. - Запорожье: Изд-во АПН СССР, 1990. - С.34-35.

6. Социалистическая справедливость и развитие социальной структуры общества// Тенденции и факторы совершенствования социальной структуры советского общества в условиях перестройки. / Тезисы Республиканской научно-практической конференции /. Раздел II. Социально-политические проблемы. - Краматорск, 1990. - С.28-29.

7. О социально-политической направленности шахтерского движения на Украине периоде перестройки// Актуальные проблемы истории Украины та методика їх вивчення у вузі. Тези до науково-методичної конференції 16-17 квітня 1992 р. - Запоріжжя: ЗДУ, 1992. - С.140-143.

8. Проблема социальной справедливости в политологии// Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе. Тезисы научно-практической конференции. Выпуск II. - Бердянск, 1992. - С.55-56 / в соавт. /.

Stepanenko

Пел

Підписано до друку 07.04.1983 р. Формат 60х84 1/16

Об'єм 07 уч. вид. л. 1,0 п. л. Зам. № 323. Тираж 100 пр.

м. Запоріжжя, ООП, Обл. упр. статистики

AB 27.246

AB 27.246